

ТЕОРИЈСКИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ КОМУНИКАЦИОНЕ ТЕОРИЈЕ МОЋИ У ГЛОБАЛНОМ УМРЕЖЕНОМ ДРУШТВУ

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE COMMUNICATION THEORY OF POWER IN THE GLOBAL NETWORK SOCIETY

ПРЕДРАГ Ђ. БАЈИЋ

Факултет за спорт, Универзитет „Унион - Никола Тесла“, Београд, predrag.bajic@fzs.edu.rs

Сажетак: Један од теоријских захвата ка објашњењу компликованог света данашњице јесте рад шпанског социолога Мануела Кастелса (Manuel Castells), који се највише посветио истраживањима везаним за комуникацију, информационо друштво и глобализацију. На том трагу је, између осталог, објавио трилогију „Информационо доба: економија, друштво и култура“ још у другој половини деведесетих година прошлог века, да би потом уобличио комуникациону теорију моћи и применио је кроз практичне примере у 21. веку, кроз књиге „Моћ комуникација“ и „Мреже револта и наде: друштвени покрети у доба интернета“. Овај текст се бави кључним деловима тог рада, комуникацијом и моћи, промишљајући и о практичним аспектима кроз питања везана за друштвене покрете у глобалном умреженом друштву.

Кључне речи: моћ, комуникација, друштво, медији, мреже, друштвени покрети

Abstract: One of the theoretical attempts to explain the complicated world of today is the work of Spanish sociologist Manuel Castells, who has mostly focused on research about communication, information society and globalization. He published the trilogy "The Information Age: Economy, Society and Culture" in the second half of the 1990s. Then, he developed a communication theory of power and applied it through practical examples in the 21st century, through books "Communication power" and "Networks of outrage and hope: social movements in the internet age". This article discusses key parts of his work, communication and power, also thinking about practical aspects through issues related to social movements in the global network society.

Keywords: power, communication, society, media, networks, social movements

1. УВОД

„What is the matrix?“ - питање које је једно од обележја филмске индустрије на прелазу између два миленијума, добро је познато и генерацијама које су деведесетих година прошлог века одрастале на овдашњим просторима - и не само њима. То питање је отварало много шире теме, које нису морале да иду баш до размишљања о универзуму према Стивену Хокингу (Stephen Hawking), али је подстицало промишљања о стварности (или „стварности“) која нас окружује и са којом се свакодневно сусрећемо. Холивуд је, по навици, на ефектан начин испратио трендове и тада, када је Интернет каквог смо познавали до појаве друштвених мрежа увелико добијао на замаху.¹ Тај сада већ култни филм [2] сестара Вачовски (Lana & Lilly Wachowski) на овим просторима је био доступан преко једне тада веома утицајне - пиратске мреже, која је функционисала „од руке до руке“², а нелегално се појавио и у програму једне провладине телевизије још пре домаће биоскопске премијере.

¹ Славој Жижек говори да „идеја о јунаку настањеном у потпуно изманипулисаном и контролисаном универзуму тешко да је нова“ и додаје да је „Матрикс само радикализује транспонованом у виртуелну стварност“ [1].

² Имајући у виду све околности ових простора и нимало не запостављајући етичка и друга питања, та мрежа је значајно допринела рачунарској писмености више генерација и омогућила да спремије дочекају 21. век. Са друге стране, ауторска права су прича која са собом носи полемике, попут речи Шиве Вајдијанатана (Siva Vaidhyanathan) како се „питања о ауторским правима сада више тичу великих корпорација које ограничавају приступ својим производима и њихово коришћење, а мање усамљених писаца песама који ломе оловке пишући их под светлошћу голих сијалица“ [3].

Тај „паралелни универзум“ у којем је све то било могуће је нека друга тема, али је чињеница да је на тај начин питање са почетка, као и много других, доспело до великог броја људи, не само до мањег броја оних који су током деведесетих година прошлог века имали могућности и прилике да се сусретну са документима у којима је тестирано ново доба, промишљања о истом, регулисање и слично, са теоријског и практичног аспекта. То је био период у којем се Мрежа „чула“, на начин да је јасно могао да се препозна звук успешног конектовања, који је био попут „нирване“, осећаја спокоја, за све оне који су нестрпљиво чекали да се потом читају жељене странице. О стресу који би уследио када дође до прекида, избацивања из Мреже, тада је било тешко и да се говори.

Бити на Мрежи је постала опсесија, прво делимично, у зависности од броја доступних сати, а потом и перманентно, како је технологија напредовала. Историјски, занемарљив је број година од тренутака када су генерације „скидале“ песме са радија на нестабилне аудио касете и депоновале их у фиоке и по полицама, до тренутка када је комплетна приватност почела да се депонује у виртуелном свету и шири са другим заинтересованима у секунди, сабијањем даљине и времена (самим тим и да се оставља на чување „неким тамо“, непознатима или недовољно познатима, на туђим серверима, на поверење - „за џабе“, заборављајући да таква опција не постоји, само компензација није директно у новцу). Далеко од нас сада изгледа и време када су извештаји са, на пример, спортских догађаја чувани на начин да су исецани из штампаних издања и лепљени у свеске или када су спортски догађаји са телевизијских програма снимани на VHS касете, потом и на CD и DVD дискове. Сада се све то архивира на друге начине и доступније је више него икада раније, често само „на клик“.

Те и многе друге промене су се одиграле веома брзо, чак и за један људски живот. Мрежа је постала готово све, како та дигитална, комуникациона, информациона, медијска, она звана „интернет“, која је временом смањила некада велико слово из свог назива и постала синоним за све сличне концепте, тако и бројне друге, у којима је физичка даљина постала занемарљива и када је редефинисан појам прошлости и садашњости. Уосталом, промене које су захватиле свет на крају прошлог и почетком овог века, кроз процесе глобализације, донеле су огромне промене и у свет спорта, који се учврстио као један од веома уносних бизниса на глобалном нивоу, имајући у виду и једноставније повезивање различитих тачака света него икада раније. Одавно је постао део свакодневице појам „глобалног села“ Маршала Маклуана (*Marshall McLuhan*), скован пре више од пола века, под којим је подразумевао „да ћемо имати такав капацитет прикупљања информација да ћемо бити блиско, можда и сувише блиско, свесни свачијег кретања, у свакојаким ситуацијама, с краја на крај света“ [4].

Враћајући се на „Матрикса“, као једног од оних који су редефинисали одређене атрибуте програма „блокбастера“ у холивудској мрежи (карактеристичан је пример читавања новог - визуелног ефекта званог „bullet time“), то је био један од практичних примера из популарне културе који је подстакао на размишљања како све то уопште функционише, како може да се промени, да ли постоје пречице и зашто то ради или не ради баш онако како је замишљено? Да ли је то реалност и - шта је уопште реалност? Један од теоријских захвата ка објашњењу компликованог света данашњице јесте рад чувеног шпанског социолога Мануела Кастелса (*Manuel Castells*), који се највише посветио истраживањима везаним за комуникацију, информационо друштво и глобализацију. На том трагу је, између осталог, објавио трилогију „Информационо доба: економија, друштво и култура“ (*The Information Age: Economy, Society and Culture*) још у другој половини деведесетих година прошлог века, управо у годинама које су претходиле масовној употреби питања са почетка увода, у оквиру популарне културе, да би потом уобличио комуникациону теорију моћи³ и применио је кроз практичне примере у 21. веку.⁴

2. ПОИМАЊЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И МОЋИ

Према речима Мирољуба Радојковића и Мирка Милетића, „човек је биће које мисли, стваралачки ради и комуницира са другим људима“, па су то, повезано, „три суштинска израза људскости који су га одвојили од примата и свих осталих живих врста на планети“, уз додатак да је „сваки друштвени однос истовремено комуникациона интеракција“ [5]. Термин „комуникација“ (лат. *communicatio*), према „Лексикону страних речи и

³ Своја промишљања теоријски је уоквирио у књизи „Моћ комуникација“, која је први пут објављена 2009. (*Communication power, Oxford University press*), а на српском језику је приређена пет година касније од стране београдске издавачке куће „Клио“ и „РТС издаваштва“ (преводиоци са енглеског језика су били Тијана Спасић и Ђорђе Трајковић).

⁴ То је учинио у књизи „Мреже револта и наде: друштвени покрети у доба интернета“ (*Networks of outrage and hope: social movements in the internet age, Polity press*), чије прво издање на глобалном нивоу је промовисано у 2012. години, када су одређени покрети већ увелико добили на замаху, а освежено је три године касније, док је то, друго издање у Србији објавио „Службени гласник“ у 2018. години (превеле са енглеског Вања Савић и Даниела Николић).

израза“ Милана Вујаклије, представља „саопштавање, саопштење; везу, опхођење, општење, додир; саобраћај; саобраћајницу“ [6]. У теорији комуникација, у првој деценији 20. века, амерички психолог Чарлс Кули (*Charles Cooley*) је дефинисао процес комуницирања као „механизам помоћу кога егзистирају и развијају се односи међу људима; тај механизам укључује у себе све симболе духа, заједно са средствима њиховог понашања кроз простор и њихово одржавање у времену“ [7]. За Бранислава Костића комуникација је „основни друштвени однос и он се код човека успоставља, такорећи, са његовим рађањем“, то је процес који се стално мења и усавршава, па се може рећи да представља „социјалну активност преко које се врши преношење информативног садржаја поруке међу људима посредством различитих средстава комуницирања, чиме се ствара утицај 'интеракција', што представља основу регулисања друштвених односа у различитим областима и на различитим нивоима друштвене праксе“ [7]. Такође, о значају комуникације говори речи Томе Ђорђевића да би се „без комуникативне надградње сваки људски облик понашања свео на чисто инструментално делење, а мимо комуникативне праксе тешко би било замислити било какав однос међу људима у чисто људском изразу“. Самим тим, та „комуникациона пракса, дакле, остаје незаменљив услов социјалног повезивања човека са другим људима у друштвено прихватљивим формама“ [8].

Као што може да се изведе закључак и из претходно наведеног, „комуницирање је једно од најсложенијих, најобухватнијих и свакако најдинамичнијих активности у људском друштву“, док је човек „*animal symbolicum*“, посматрајући кроз комуниколошку призму - „он је изградио свет информација (симбола, речи) и у њему живи исто онако како живи у свету других људи и свету ствари“ [9]. Стјуарт Табс (*Stewart Tubbs*) говори о комуникацији као о „размени искуства“ и истиче да је „оно што чини људску комуникацију јединственом наша супериорна способност да стварамо и користимо симболе; ова способност омогућава људима да размењују искуства индиректно и посредно“ [10]. Такође, Сњежана Миљивојевић говори о комуникацији као једном од основних процеса којима се конструише/гради стварност, тачније „комуникација је примарни процес којим се гради стварност, а не изведени, накнадни процес, који представља 'реалност' што постоји пре, изван и независно од ње“. Саме „поруке, симболичке творевине, граде стварност као и сви други људски производи“ [11].

Имајући у виду насловни блок, други термин којем је неопходно да се посвети пажња је моћ. Елијас Канети (*Elias Canetti*) је записао како су „ранг и моћ створили себи чврсте, традиционалне позиције“ [12]. По једном од тумачења, моћ је „увек контингентна, расејана, подређена несигурним учинцима посебних борби и сукоба, привремених исхода једног несводивог 'антагонизма'“ [13]. Моћ се посматра као „способност појединца или групе да оствари сопствене интересе, чак и ако се други томе противе“, што се може остварити директном употребом силе или другим методама [14]. Управо о тим, другим методама говорио је Џозеф Нај (*Joseph Nye*), који је дефинисао појам „меке моћи“ као нешто што се, за разлику од „тврде“, „заснива на привлачности, а не на принуди“ и „почива на способностима да се обликују преференције других на основу нематеријалних средстава, као што су атрактивне личности, култура, политичке вредности и институције и политика, које се сматрају легитимним или имају морални ауторитет“ [15]. У операционализацији овог појма налази се, између осталог, критеријум везан за олимпијске медаље, али је јасно да је за јачање меке моћи од великог значаја бити и домаћин Олимпијских игара, што је привилегија коју себи може да приушти мањи број земаља, имајући у виду економску снагу и друге околности. Такође, „разне интересне групе користе сам догађај и његове просторе за промоцију својих идеја пред глобалном заједницом, као и за реализацију циљева“, што представља, исто, комуникациони процес, кроз који се шаљу одређене поруке [16].

За Мануела Каstelса, о чијим промишљањима ће више бити речи у наставку рада, „моћ је много више од комуникације и комуникација је много више од моћи“, али он наглашава и да се „моћ заснива на контроли комуникације, исто као што се њој супротстављена моћ заснива на укидању те контроле“. Саму комуникацију види као „ширење значења разменом информација“ и наглашава, позивајући се на Дена Шилера (*Dan Schiller*), да се „значење може разумети једино у контексту друштвених односа у којима се информације и комуникација обрађују“. [17] Говорећи о значају моћи у књизи „Моћ комуникација“, јасно је да Каstelс има потпору у принципима Грамшијеве (*Antonio Gramsci*) хегемоније [18] [19] и Алтисеровом (*Louis Althusser*) поимању државних идеолошких апарата [20]. Моћ означава као релациони капацитет који друштвеном актеру омогућава да асиметрично утиче на одлуке других друштвених актера у складу са сопственом вољом, интересима и вредностима и говори о томе да „најосновнији облик моћи лежи у способности да се обликује нечији ум“, што даје снажнији и трајнији ефекат од саме физичке принуде, насиља и претње да ће се њему прибећи. Разматрајући моћ и дискурс, Каstelс се позива на Мишела Фукоа (*Michel Foucault*; анализа конструкције дисциплинског дискурса) и Макса Вебера (*Max Weber*; друштвена моћ), па до Јиргена Хабермаса (*Jürgen Habermas*), односно његове политичке теорије и процеса легитимације као његове суштине. [17]

3. МАСОВНА САМОКОМУНИКАЦИЈА У СВЕТУ ДАНАШЊИЦЕ

У радовима Мануела Кастелса, крећући се ка комуникационој теорији моћи, фокус је на умреженом друштву, као друштвеној структури која карактерише друштво са почетка 21. века и која је формирана око дигиталних мрежа комуникације. Јасно је да је и глобализација један од кључних појмова, па самим тим се мењају и границе друштва и односа моћи, које могу да буду наднационалне, због чега исти аутор говори и о појму „умрежене државе“. Објашњавајући даље карактеристике овог друштва, Кастелс издваја, између осталог, „програмере“ (*programmers*) и „преусмериваче“ (*switchers*), односно оне који стварају и програмирају/репрограмирају мреже и оне који ефикасно повезују различите мреже. Такође, дефинише термине „безвременог времена“ и „простора токова“ и као заједничку културу таквог друштва види културу протокола комуникације, објашњавајући то на начин да није сачињена од садржаја, већ од процеса. За овог аутора је моћ у умреженом друштву, у ствари, моћ комуникације, а доминатно истиче улогу медија и, практично, непостојање у јавном уму порука, организација и лидера који нису присутни у медијима. На том трагу, кроз став да се уоквиравање јавног ума углавном спроводи процесима који се одвијају у медијима, објашњава успостављање агенде (*agenda-setting theory*), прајминг (*priming*) и уоквиравање (*framing*), познате комуникалошке појмове. [17]

По њему, масовна комуникација има потенцијал да допре до свих делова једног друштва и представља појам који се формира под утицајем односа моћи, извире из медија и политичких стремљења одређене државе. Зато он, посматрајући промене, издваја појам „масовне самокомуникације“. Иако сматра да је то масовна комуникација јер „има способност да допре до публике широм света“, наглашава да је оно што је диференцира као самокомуникацију то што „производњу те поруке генерише сам пошиљалац, дефинисање потенцијалних прималаца се самостално усмерава, а поновно проналажење одређених порука или садржаја у оквиру *World Wide Web*-а и мрежа електронске комуникације базира се на самосталном одабиру“. [17]

Управо те мреже комуникације, интерактивне и хоризонталне, формиране око интернета и бежичне комуникације, представљају посебан изазов за њега и у наставку свог рада покушава да их емпиријски потврди. Кроз тај аспект он види већи потенцијал за развијање активне, креативне публике, којој је, иначе, посветио посебну пажњу, односно анализи дејства које поруке имају на примаоце, посматрајући сваког човека појединачно као мрежу повезану са другим мрежама. Основа су истраживања из области неуронауке, пре свега теорије и систематизација Антонија Дамасија (*Antonio Damasio*), после чега следе радови Џорџа Лакофа (*George Lakoff*), Ервинга Гофмана (*Erving Goffman*), Теда Брејдера (*Ted Brader*) и других. Такође, анализирао је емоције као кључни извор мотивације и окидач за превазилажење страха, што ће применити и у даљим радовима. [17]

Управо је у књизи „Мреже револта и наде: друштвени покрети у доба интернета“⁵ Кастелс операционализовао своја промишљања, кроз друштвене покрете које посматра као друштвене актере који теже културним променама (променама вредности) и формирају се тако што се преносе поруке беса и наде. Представио је нове форме и анализирао је њихову повезаност са стварањем аутономних комуникационих мрежа у чијој основи су интернет и мобилне мреже. Као искусни борац против угњетавања, који памти време Франковог режима у Шпанији, на ове друштвене покрете и протесте гледа благонаклоно, истичући и у самом уводу поменути књиге да не претендује на потпуну објективност, али и да је задржао максималну могућу дистанцу између личних уверења и анализе. Кроз ретроспективу догађаја и анализу конкретних покрета у Тунису, на Исланду, у Египту, Шпанији, САД, Турској, Бразилу, Чилеу и Мексику, приметио је да су умрежени друштвени покрети настали у потпуно различитим околностима, али да им је заједничко то што су формирали аутономни комуникациони капацитет. То значи могућност да повезују друштво, као и појединце у групе, независно од главних канала и то посредством друштвених медија, потпомогнути новим технологијама, чиме даје кључни значај појму масовне самокомуникације. [22]

Као заједничке карактеристике ових покрета, на основу анализираних примера, Кастелс је истакао следеће: умрежени су у многобројне облике (мултимодални, обухватају онлајн и офлајн друштвене мреже, претходно постојеће друштвене мреже и мреже формиране током деловања покрета), постају покрет тиме што окупирају градски простор (долази до простора аутономије, хибрида сајберпростора и урбаног простора, као нове просторне форме умрежених друштвених покрета), локални су и глобални у исто време, створили су властиту форму времена - безвремено време, по пореклу су спонтани, а окидач за њихову појаву је искра огорчености, заразни су - брзо се шире, прелазак са револта на наду постиже се делиберацијом у простору аутономије, често су нелидерски покрети и одликује их заједништво - хоризонталност мрежа подржава сарадњу и солидарност,

⁵ Осврт на ову књигу се ослања и на текст „Друштвени покрети у дигиталној ери“ [21].

подривајући потребу за формалним вођством, крајње су ауторефлексивни (непрекидно се преиспитују и колективно и појединачно), у принципу су ненасилни, ретко су програмски покрети и имају за циљ промену вредности друштва, а у свим случајевима су фундаментално веома политички. [22]

4. ЗАКЉУЧАК

Кастелс не нуди решење попут плаве или црвене пилуле, које воде у стварност или остављају у „стварности“, што је заплет какав је имао главни јунак у „Матриксу“ из увода. Не нуди ни познати дискурс холивудских блокбастера о борби добра и зла, где су границе јасно постављене, па је лако одлучити се за страну. У његовој теорији се јасно потенцира значај циљева и интереса, који могу бити комплексни (није све „црно или бело“), а посебно значај оних који креирају и програмирају мреже и који су на њиховим чвориштима, одакле могу најснажније да прате и усмеравају кретања.

Посматрајући значај који Кастелс даје актуелним покретима, романтичарско усхићење њиховим успесима, али и јасном назнаком у закључку да ће нестати уласком у институције (да ће се на крају расути, као и сви друштвени покрети у историји, а као њихов крај означава и евентуалну трансформацију у политичког актера, уз промишљања о заоставштини)⁶, отвара се питање и зашто такви покрети нису постигли значајнији успех на неким другим местима. На пример, како је могуће да су неке, са данашњег становишта, примитивније мреже, из деведесетих година прошлог века, имале већи капацитет за промене, а ослањале су се (не улазећи у геополитичке околности тада и данас) на методе попут уличне дистрибутивне подршке продаји штампе и додатно парче жице како би се ухватио сигнал ометаних радио станица. За неку даљу анализу је и питање „масовне самокомуникације“, која има способност продора на глобалном нивоу. Међутим, видљиви су и примери у којима не испуњава очекивања да буде значајан фактор промена, већ остаје у локалном „блату“, имајући у виду приличну инертност када је реч о физичкој акцији после интернет „помаме“ како би се промовисале одређене идеје, вредности.⁷

Остаје утисак да многи ово време нису дочекали спремни за конкуренцију, надметање и, пре свега, више могућности за организацију независно од строго контролисаних масовних медија. Из тога би могао даље да се изведе закључак да умрежено друштво на начин на који се данас посматра (и у мери у којој обитава) има потенцијал и да пацифизира оштрицу одлучности за промене познату из неких ранијих времена, односно да је постало довољно сопствено задовољство реакцијом у виртуелном свету без коришћења пуног капацитета хибридног простора, који би омогућио конкретну акцију. Имајући у виду то да се, према Кастелсу, моћ ствара различитим облицима контроле и манипулације над порукама и комуникацијом у јавном простору, јасно је колики значај може да има масовна самокомуникација. Она пружа, бар на први поглед, већу могућност, мада увек остаје питање домета поруке, виралности и сличног, односно даље акције и реакције.

У глобалној мрежи каква је интернет данас, па самим тим и у глобалном умреженом друштву, поред свих могућности, отворена су и нека веома осетљива питања, изазови, попут регулације (што наглашава и Кастелс у његовим радовима - посебност борбе за очување слободе интернета наспрам интереса држава и корпорација, као основ комуникационе аутономије), неутралности мреже (*net neutrality*), права на заборав (*right to be forgotten*), самог приступа мрежи као основног људског права, па у медијском контексту питања везана за медијске куће и агрегацију њихових садржаја од стране глобалних претраживача (што је повезано са раније поменути ауторским и сродним правима) и друго. Веб пружа много могућности, како употребе, тако и злоупотребе,⁸ свакодневно тестирајући прилагодљивост традиционалних масовних медија (који, ипак, на овдашњим просторима и даље имају примат, у смислу да усмеравају агенду). У последњих деценију и по Мрежа је доживела велике промене, дошло је до никада до тада виђене технолошке конвергенције и креирања мултимедијалног окружења који тражи активног корисника, имајући у виду да је доминатно постала посредник у комуникацији, а не само место за објављивање. У сваком том кутку постоји простор за одређене

⁶ То може да се повеже са радом Херберта Маркузеа (*Herbert Marcuse*, 1968), који говори о човеку једне димензије, избегавању хегемона и избору у којем се маршира кроз институције, али се у њима не задржава [23].

⁷ Покушаји да се укаже на ту инертност видљиви су и у популарној култури. Свежи пример са домаће сцене су стихови песме „Ја, ти или он“ бенда Гоблини, са албума „Једини“, који је објављен крајем 2019. године: „Шеровањем није испуњена грађанска дужност, лајком се не позива на непослушност“ [24].

⁸ Размишљајући о овоме, кроз моћ комуникација, асоцијација су биле Канетијеве „маса хајке“ [12] које би у глобалној мрежи данашњице могли да представљају „ботови“, као усмерена група (уједно и безлична) која је повезана заједничким интересом и која се јасно усмерава према ономе што је потребно да се дисквалификује. И неvezано за њих, нека други субјекти повезани интересима и вредностима могу да реагују на исти или сличан начин, често и не размишљајући о последицама које допиру и ван виртуелног света.

„тактике“⁹ којима корисници прилагођавају „стратегije“ креиране за њих и изнад њих, док не дођу до моћи довољне да их уподобе другачијим, па и сопственим интересима.¹⁰

Кастелсов рад је значајан за разумевање глобалног умреженог друштва, у чијем темељу се налази комуникациона теорија моћи. Наравно, не сме да се заборави да је у основи свега и даље човек (он данас има промењене навике, он је мултитаскер, којем је расута пажња, он поништава ударне термине у медијима у корист личног времена помоћу нових технологија, како је истакао и Кастелс). За овог аутора пружање веће аутономије корисницима помоћу комуникационих технологија доводи до већих шанси да нове вредности и нови интереси стигну до јавног ума путем друштвене комуникације, притом потенцирајући значај развоја масовних самокомуникација као основе за стварање друштвених промена, која не дефинише садржај и сврху такве друштвене промене [17].

Кључан је човек, а не технологија, он је тај који одлучује и о коме се одлучује, који конструише и реконфигурише, који може да има улогу „програмера“ или „преусмеривача“, „скретничара“ (наравно, то не подразумева одмах и појединачно, већ кроз филтер одређених интереса и вредности). И до када год да буде тако, човечанство ће се развијати (или стагнирати, односно отићи у супротном правцу), пре свега, на односима моћи између људи у умреженом друштву, односно на моћи комуникација. А, ако (или када, што би био фаталистички приступ) се споје „нуле“ и „јединице“¹¹, о чему је на предавањима на Факултету политичких наука Универзитета у Београду говорио и професор Мирољуб Радојковић, на начин да почну међусобно самостално да комуницирају, пратећи бинарну логику на којој функционише и глобално умрежено друштво, онда ће људи постати сувишни.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Жижек, С. (2012). *Матрикс, или две стране перверзије*. У Ј. Чекић и Ј. Благојевић (ур.), *Моћ/медији/&* (стр. 265-292). Београд: Факултет за медије и комуникације, Центар за медије и комуникације.
- [2] Wachowski, Lana, Wachowski, Lilly /as The Wachowski Brothers/ (1999). *The Matrix (Movie)*. Преузето са: <https://www.imdb.com/title/tt0133093>. Посећено: 14.02.2020.
- [3] Ганц, Џ., Рочестер, Џ. Б. (2007). *Пирати дигиталног доба: како сукоби око интелектуалне својине угрожавају наше личне слободе, наше пословање и светску привреду*. Београд: "Clio".
- [4] Лоример, Р. (1998). *Масовне комуникације*. Београд: "Clio".
- [5] Радојковић, М., Милетић, М. (2005). *Комуницирање, медији и друштво*. Београд: "Clio".
- [6] Вујаклија, М. (2004). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
- [7] Костић, Б., Животић Р. (1985). *Комуникација и култура*. Београд: ИРО „Грађевинска књига“.
- [8] Ђорђевић, Т. (1989). *Теорија масовних комуникација*. Београд: Савез инжењера и техничара Југославије.
- [9] Радојковић, М., Стојковић, Б. (2004). *Информационо - комуникациони системи*. Београд: "Clio".
- [10] Табс, С. (2013). *Комуникација: принципи и контексти*. Београд: "Clio".
- [11] Миливојевић, С. (2015). *Медији, идеологија и култура*. Београд: Фабрика књига.
- [12] Канети, Е. (2010). *Маса и моћ*. Нови Сад: "Mediterran Publishing".
- [13] Долар, М. (2012). *Одакле долази моћ?*. У Ј. Чекић и Ј. Благојевић (ур.), *Моћ/медији/&* (стр. 107-128). Београд: Факултет за медије и комуникације, Центар за медије и комуникације.
- [14] Гиденс, Е. (2005). *Социологија*. Београд: Економски факултет.
- [15] Симић, Д., Живојиновић, Д., Косовић, Н. /прир./ (2013). *Мека моћ држава*. Београд: Удружење за студије САД у Србији: Центар за друштвена истраживања.
- [16] Бајић, П. (2015). *Поглед кроз олимпијске кругове - Игре као платформа за јачање меке моћи и ширење порука у међународним односима*. У П. Миленковић, С. Стојшин и А. Пајванчић - Цизел (прир.), *Друштво и простор. Епистемологија простора. Друштвени простор и културно историјска значења: зборник радова* (стр. 287-303). Београд: Српско социолошко друштво; Институт за упоредно право; Нови Сад: Филозофски факултет.
- [17] Кастелс, М. (2014). *Моћ комуникација*. Београд: "Clio"; РТС издаваштво.

⁹ Као један од новијих примера, који је показао несавршеност технологије, да јој се не може „слепо“ веровати (уједно и могућности праћења и контроле), може да се наведе перформанс „Хаковање Гугл мапа“ (*Google maps hack*) уметника Симона Векерта (*Simon Weckert*). Он је изазвао оглашавање аларма за саобраћајну гужву на апликацији „Гугл мапе“ (*Google maps*) тако што је 99 мобилних телефона са укљученим лоцирањем провозао ручним колицима улицама Берлина. [25]

¹⁰ Претходно поменуто је инспирано текстом Лева Мановича (*Lev Manovich*) „*The practice of everyday (media) life*“ (2008), у којем је и омаж раду Мишела де Сертоа (*Michel de Certeau - The practice of everyday life*, 1980). [26]

¹¹ Славој Жижек је говорио о томе како „виртуелна стварност представља драстично свођење моћи нашег чулног апарата - не чак ни на слова, него - на минималне дигиталне низове у којима се појављују 0 и 1, на пропуштање и непропуштање електричног сигнала“ [1].

- [18] Грамши, А. (1959). *Изabrana дела*. Београд: Култура.
- [19] Рамос, В. (2018). *Појмови идеологија, хегемонија и органски интелектуалац у Грамшијевој теорији марксизма*. У А. Грамши, *Интелектуалци, култура, хегемонија* (стр. 115-144). Нови Сад: "Mediterran publishing".
- [20] Алтисер, Л. (2009). *Идеологија и државни идеолошки апарати* (белешке за истраживање). Лозница: Карпос.
- [21] Бајић, П. (2018). *Друштвени покрети у дигиталној ери*. "CM Communication and media, XIII(44)". Стр. 145–152.
- [22] Кастелс, М. (2018). *Мреже револта и наде: друштвени покрети у доба интернета*. Београд: Службени гласник.
- [23] Marcuse, H. (1968). *Човјек једне димензије: расправе о идеологији развијеног индустријског друштва*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- [24] Гоблини (2019). Ја, ти или он [Видео]. Преузето са: https://www.youtube.com/watch?v=_CwrhiR4qS0. Посећено: 16.02.2020.
- [25] ТАЊУГ (5. фебруар 2020). Уметник преварио „Гугл мапе“, изазвао лажну узбуну. Радио-телевизија Србије. Преузето са: <http://www.rts.rs/page/magazine/ci/story/1880/tehnologija/3839601/umetnik-prevario-gugl-mape-izazvao-laznu-uzbunu.html>. Посећено: 12.02.2020.
- [26] Manovich, L. (2008). *The practice of everyday (media) life*. Преузето са: <http://manovich.net/index.php/projects/the-practice-of-everyday-media-life>. Посећено: 14.02.2020.